

Дәріс №3

**АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ
АЛҚАПТАРЫНЫҢ**

Дәріскер: Токбергенова А.А.

**САПАЛЫҚ
СИПАТТАМАСЫ**

ЖОСПАР:

Кіріспе

- 1.Қазақстанның ауыл шаруашылығындағы жер және топырақтың маңызы
- 2.Аймақтық топырақтардың жіктелуі
- 3.Топырақтың ауыл шаруашылығындағы үлесі
- 4.Ауылшаруашылық алқаптарының сапалық жағдайы

Қорытынды

Пайдаланылған әдебиеттер

КІРІСПЕ

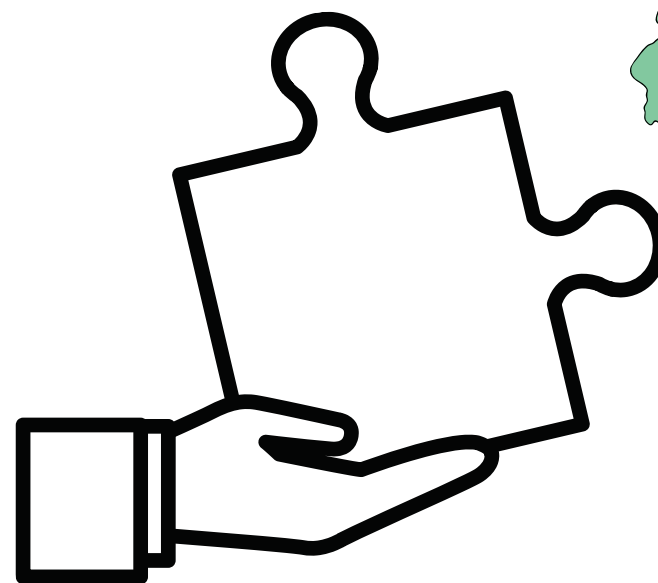
Жер – ауыл шаруашылығы өндірісінің негізгі құралы. Әр аймақ пен облыста жердің сапасы бірдей емес, сондықтан бірдей еңбек жұмсалғанмен, алынатын өнім көлемі әртүрлі болады. Бұл ауыл шаруашылық кәсіпорындарының табысына тікелей әсер етеді.

Қазақстанның топырақ жамылғысы өте алуан түрлі. Бұл айырмашылық елдің **климаттық** және **геологиялық ерекшеліктеріне** байланысты.

Қазақстанның жазық аумағы төрт негізгі топырақ аймағына бөлінеді:

1. **Орманды дала аймағы** – сұр орман және шалғынды-қара топырақтар.
2. **Құрғақ дала аймағы** – кәдімгі және оңтүстік қара топырақтар.
3. **Шөлейт аймақ** – қоңыр топырақтар.
4. **Шөл аймағы** – қоңыр және сұр-қоңыр топырақтар.

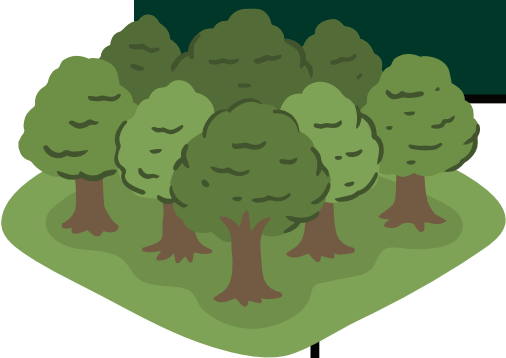
Республиканың топырақтарының таралуы **көлденең** және **тік зоналылық заңына** бағынады. Яғни, солтүстіктен оңтүстікке қарай топырақ түрлері мен олардың құнарлылығы өзгереді.

ОРМАНДЫ ДАЛА АЙМАҒЫНЫҢ ТОПЫРАҚТАРЫ

Бұл аймақ Қазақстанның **Солтүстік Қазақстан облысының солтүстік бөлігінде** орналасқан, шамамен **800 мың гектар** жерді қамтиды. Мұнда **сұр орман, сілтісізденген қара және шалғынды қара топырақтар** таралған.

- **Сұр орман топырақтары** – 15,7 мың га, оның 9,5 мың га ауыл шаруашылығына пайдаланылады.
- **Сілтісізденген қара топырақтар** – 484,8 мың га, соның 386,3 мың га егістік жер.

Бұл аймақ республика бойынша жыртылған жердің **ең жоғары үлесіне** ие – **48,6%** (республикалық орташа көрсеткіш 12,4%).

Ауыл шаруашылығының негізгі бағыты – жаздық дәнді дақылдарды суарылмай өсіру (**негізінен бидай**).

**СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН
ОБЛЫСЫ**

Жер жамылғысы алуан түрлі, яғни **бедер мен ылғал жағдайына байланысты** топырақ түрлері аралас күйде кездеседі. Негізгі топырақтар **шалғынды-қара және сортаң топырақтармен**, кей жерлерде **малт және глей топырақтармен** бірігіп мозаикалық құрылым түзеді.

Негізгі түрлері мен таралуы

Топырақ түрі	Таралу аймағы мен ерекшелігі
Сортаң топырақтар	Көбіне шөл аймағындағы сұрғылт-құба топырақта таралған
Сор топырақтар	Ашық күрең топырақты белдемде кездеседі
Кермек топырақтар	Қара топырақты орманды-далалы аймақта шоғырланған
Шалғын топырақтар	Өзен аңғарларында, ойпаң мен тоқырау жерлерде дамыған

Ішкі аймақтық (интрабелдемдік) аймақтар

Белдемдік топырақтармен қатар, Қазақстанда ішкі аймақтық (интрабелдемдік) топырақтар да бар. Олар шалғынды кермекті, сор және сортаң топырақтар.

- Бұл топырақтар кез келген аймақта кездесуі мүмкін, бірақ біркелкі таралмаған.

Құмдар – ерекше топырақ типі.
Олар ауыл шаруашылығында **жайылым ретінде** пайдаланылады.

Қазақстанның ірі құм массивтері:

- Каспий маңы құмдары
- ҚЫЗЫЛҚҰМ, МОЙЫНҚҰМ**
- Үлкен және Кіші Борсық, Сарыішіқотырау

Шағын құмдар – Ақтөбе, Павлодар, ШҚО, Қостанай облыстарында.

ОРТАША-ҚУАҢ ДАЛА АЙМАҒЫ

Бұл аймақ **Орал үстіртінен Ертіс маңы** жазығына дейін 2,2 мың км-ге созылып, 20,6 млн га немесе ел аумағының 9,6%-ын қамтиды. Оған **Батыс Сібір ойпатының оңтүстігі, Қазақ ұсақ шоқыларының солтүтігі, Көкшетау қыраттары мен Торғай үстірті** кіреді. Топырағы негізінен **сары-қоңыр саз** және **саздақтан** түзілген, өзен аңғарларында **аллювий қабаттары** бар.

1. Кәдімгі қара топырақты орташа-қуаң дала белдемі

Бұл белдем Батыс Сібір ойпатының оңтүстігінде және Орал үстіртінің солтүстігінде орналасқан, ені **100–140 км**.

Негізгі топырағы – **кәдімгі қара топырақ, оның ішінде карбонатты және сортаңды түрлері** бар. Аймақ топырағының шамамен **60%-ын** осы қара топырақтар құрайды. Сонымен қатар, **шалғынды қара топырақтар, сорлар мен сортаңдар, шалғынды-батпақты және кермек жерлер** де кездеседі.

- Жалпы көлемі – **9,2 млн га**, оның ішінде **Солтүстік Қазақстанда – 5,2 млн га, Қостанайда – 2,9 млн га, Ақмолада – 1,1 млн га.**
- Егістік көлемі – **6,1 млн га (22,9%).**

Ауыл шаруашылығы бағыты:

Бұл белдем – еліміздегі ең құнарлы жерлердің бірі. Мұнда **суарылмайтын егіншілік** жақсы дамыған, негізінен **жаздық бидай** өсіріледі. Сонымен қатар, **ет-сүт бағытындағы мал шаруашылығы** өркендеген.

2. Оңтүстік қара топырақты қуаң дала белдемі

Бұл белдем ені **50–125 км**, кәдімгі қара топырақты аймақтың оңтүстігінде орналасқан. Оңтүстік қара топырақтар көбіне **карбонатты немесе сортаңды**, кейде екі қасиеттің бірлескен түрінде кездеседі. Төмен ойыстарда **шалғынды қара топырақтар, шалғынды-батпақты, сортаң және кермек жерлер** жиі ұшырасады.

- Жалпы көлемі – **11,4 млн га**, оның ішінде:
- **Ақмола облысы – 3,7 млн га,**
- **Қостанай – 3,2 млн га,**
- **Солтүстік Қазақстан – 2,5 млн га,**
- **Павлодар – 1,4 млн га,**
- **Ақтөбе – 0,7 млн га.**
- **Ауыл шаруашылығына жарамдысы – 10,1 млн га.**
- **Егістік көлемі – 5,4 млн га.**

Пайдаланылуы:

Тың жерлердің басым бөлігі жыртылған. Мұнда негізінен **жаздық дәнді дақылдар (бидай, арпа)** өсіріледі.

ҚУАҢ ДАЛА АЙМАҒЫ

Қуаң дала аймағы – Қазақстандағы ең кең егін шаруашылығы белдеуі. Ол батыстағы Каспий маңы ойпатынан шығыстағы **Ертіс жазығына** дейін **2,4 мың км-ге** созылып, **54,1 млн га** (ел аумағының 25,3%) жерді қамтиды. Аймаққа **Еділ–Орал аралығы, Торғай үстірті, Қазақ ұсақ шоқысы және Ертіс маңы жазығы** кіреді. Топырағы нашар кәрізделген, сортаңдану жиі кездеседі.

Аймақ екі белдем тармағына бөлінеді:

1. Күңгірт-күрең топырақты орташа қуаң дала.

Бұл белдемнің топырағы көбіне ауыр сазды, кей жерлерде құмды. Негізінен сортаңды, карбонатты және карбонатты-сортаң топырақтар басым. Жалпы көлемі – 33,5 млн га (ауыл шаруашылығында – 29,5 млн га). Негізінен Қарағанды, Ақмола, Павлодар, Ақтөбе, Қостанай және Батыс Қазақстан облыстарында таралған.

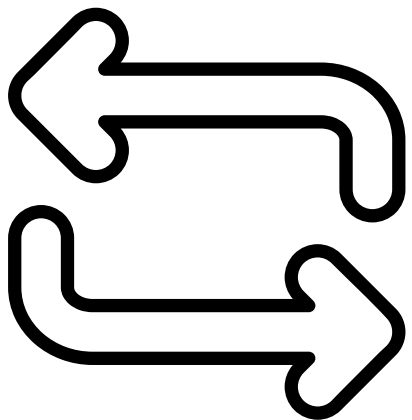
Егістік көлемі – 8,5 млн га.

Ауыл шаруашылығы бағыты: **егіншілік пен мал шаруашылығы** бірдей дамыған.

2. Күрең топырақты қуаң дала.

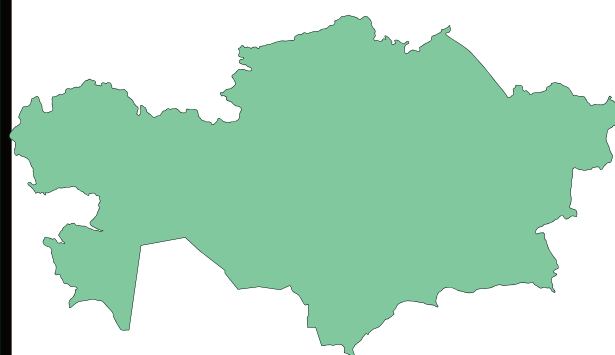
Ені 40–225 км аралығында, **аймақ көлемі – 20,5 млн га** (ауыл шаруашылығында – 16,8 млн га). Күрең топырақ құрамында қарашірік аз, ал сортаң және тұзды топырақтар жиі кездеседі. Негізінен Павлодар, Ақтөбе, Қарағанды, Қостанай, Батыс Қазақстан және Ақмола облыстарында орналасқан.

Ауыл шаруашылығы бағыты: **егін және мал шаруашылығы**, бірақ егіншілік көлемі аз – 2,3 млн га, себебі бұл **суарылмайтын, тәуекелі жоғары аймақ.**

Аймақтың ерекшелігі – топырақ жамылғысының күрделілігі: ашық қоңыр топырақтар тұзды және батпақты жерлермен жиі алмасып отырады. Бұған микробедер әсер етеді — табақша тәрізді ұсақ ойыстар мен биіктіктердің кезектесуі. Ауыр сазды топырақтарда бұл құбылыс айқынырақ байқалады.

Ашық қоңыр топырақты шөлейт дала аймағы **Каспий маңы ойпатынан Алтай мен Тарбағатай бөктерлеріне дейін** созылып жатыр. Бұл аймақ қоңыр топырақтар мен шөл топырақтарының **өтпелі белдеуі** болып саналады.

АШЫҚ ҚОҢЫР ТОПЫРАҚТЫ ШӨЛЕЙТ ДАЛА

Ашық қоңыр топырақтар Ақтөбе, Қарағанды, Батыс Қазақстан, Атырау, Павлодар және басқа да облыстар аумағында кездеседі. **Жалпы ауданы** – шамамен **13,7 млн га** (аймақтың 44%).

Ауыл шаруашылығы бағыты: негізінен мал шаруашылығы, қосымша ретінде жемшөп дақылдары өсіріледі. **Егістік көлемі** небәрі 49 мың га, оның ішінде суармалысы – **11,5 мың га.**

ҚОҢЫР ЖӘНЕ СҰР- ҚОҢЫР ТОПЫРАҚТЫ ШӨЛ АЙМАҒЫ

Аймақ құрамына Маңғышлақ, Үстірт, Бетпақдала, Торғай ойпаты, және Қазақ ұсақ шоқыларының оңтүстік беткейлері кіреді. Бұл өңірлер құрғақ климатымен, тұщы судың аздығымен, құмды және тұзды батпақты жерлердің көптігімен ерекшеленеді.

Аймақ екіге бөлінеді:

Қазақстан аумағының ең кең табиғи белдеуі, шамамен 60,2 млн гектар немесе 28,2% жерді алып жатыр. Ол Каспий маңы ойпатынан бастап Тарбағатай бөктеріне дейін 2800 км-ге созылып, 850 км енімен сипатталады.

1. **Қоңыр топырақты Солтүстік шөл** – гумусы аз, құрғақ, егіншілікке жарамсыз.

- Аумағы – **31,8 млн га**
- Негізгі облыстар: **Ақтөбе, Қарағанды, Атырау, Қызылорда, Маңғыстау.**
- Ауыл шаруашылығында негізінен мал жайылымы ретінде пайдаланылады.

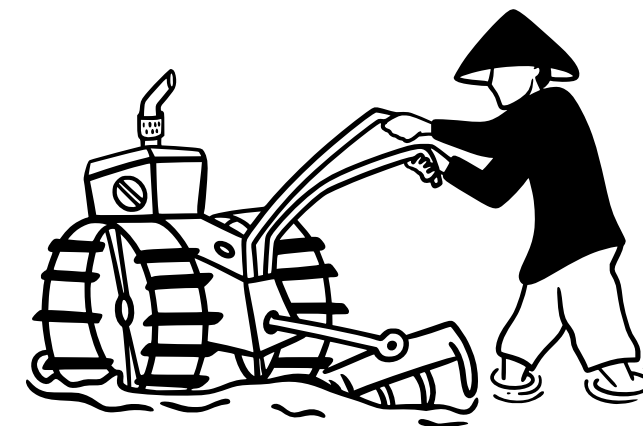
1. **Сұр-қоңыр топырақты орта шөл** – гумус мөлшері өте аз, тек суару арқылы егіншілікке жарайды.

- Аумағы – **28,4 млн га**
- Негізгі облыстар: **Маңғыстау, Қызылорда, Жамбыл, Түркістан, Алматы.**

Сырдария аңғарында суармалы егіншілік дамыған: күріш, мақта, мал азықтық дақылдар өсіріледі. Тау етегіндегі аумақтар тау етегі-шөлді дала және субтропикалық шөлді аймақтарға бөлініп, республика жерінің шамамен 6,2%-ын қамтиды.

СОЛТҮСТІК СҰР ТОПЫРАҚТЫ ТАУ ЕТЕГІ-ШӨЛДІ-ДАЛАЛЫҚ АЙМАҚ

Ауыл шаруашылығындағы
маңызы:

Бұл аймақта егіншілік
суармалы жағдайда
дамиды.

Күңгірт сұр топырақтарда
**бау-бақша, жеміс және
дәнді дақылдар** жақсы
өседі.

Ал ашық сұр топырақтар
көбіне **жайылымдық**
мақсатта пайдаланылады.

ОРНАЛАСУЫ:

БҰЛ АЙМАҚ АЛМАТЫ, ТҮРКІСТАН ЖӘНЕ ЖАМБЫЛ
ОБЛЫСТАРЫНЫҢ ТАУ ЕТЕГІНДЕГІ КЕҢІСТІКТЕРІН
ҚАМТИДЫ.

СОНЫМЕН ҚАТАР, ҚЫЗЫЛОРДА МЕН ШЫҒЫС
ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСТАРЫНДА ДА ШАҒЫН ТЕЛІМДЕР
ТҮРІНДЕ КЕЗДЕСЕДІ.

Солтүстік сұр топырақтар үшке бөлінеді:

1. Нақты сұр топырақ

- Тау етегі сарғыш топырақты жерлерде таралған.
- Қара шірінді мөлшері шамамен 2%.
- Құнарлылығы **орташа деңгейде**.

2. Ашық сұр топырақ

- Таулардан біршама қашық, кейде құм жиегінде орналасады.
- Механикалық құрамы жеңіл, ылғал аз ұстайды.
- Қара шірінді мөлшері 1%-дан аспайды, яғни құнарлылығы төмен.

3. Күңгірт сұр топырақ

- Тау етегінің жоғары бөлігінде кездеседі.
- Қара шірінді мөлшері 2%-дан көп, түсі күңгірттеу.
- Егіншілікке анағұрлым қолайлы.

Белдемдік топырақтар

Бұл аймақтың **негізгі топырақ типтері:**

1. Оңтүстік сұр топырақтар
2. Сарғыш және сарғыш тәрізді пролювиалды топырақтар
3. Нағыз күрең-сұр топырақтар

Сондай-ақ, аймақтарда келесі **топырақ түрлері кездеседі:**

- Шалғынды және шалғынды-сұр топырақтар
- Сортаңдылау сұр топырақтар (көбіне сортаңдармен кешенде)

ОҢТҮСТІК СҰР ТОПЫРАҚТЫ СУБТРОПИКАЛЫҚ-ТАУ ЕТЕГІ-ШӨЛДІ АЙМАҚ

Географиялық орналасуы

- Батыс Тянь-Шаньның таулы құрылымын жиектей орналасқан.
- Оңтүстік Қазақстан (қазіргі Түркістан) облысының аумағында.
- Жалпы ауданы – **3,5 млн га**,
- оның ішінде **3,1 млн га** – ауыл шаруашылығы алқаптары.

Қазақстанның таулы аумақтары республиканың:

- Оңтүстік және оңтүстік-шығыс бөлігімен шамамен 2,5 мың км бойы созылады.
- Сонымен қатар Қарқаралы, Ұлытау, Мұғалжар сияқты аралдық таулар да бар.

Тік белдемділік заңдылығы – негізгі ерекшелігі: биіктікке қарай климат, өсімдік және топырақ түрі өзгереді.

Ерекшелігі мен шаруашылықтағы маңызы

- Сұр топырақтар ашық-күрең, құба және сұрғылт-құба топырақтарға қарағанда суармалы егін шаруашылығына ең қолайлы.
- Себебі **олар тұзданбаған, сортаңданбаған, жамылғысы біркелкі.**
- Сор жерлер сирек, сортаңдар жоқ деуге болады.

➔ Осы себепті, бұл топырақтарда **мақта, көкөніс, жеміс-жидек және жүзім шаруашылығы** жақсы дамыған.

Топырақтардың ауыл шаруашылығындағы үлесі

Күрең топырақты қуаң дала және шөлейт аймақтар –
85,4 млн га (39,9%)

Оның ішінде:

- Күңгірт-күрең – 33,6 млн га
- Күрең – 20,5 млн га
- Ашық күрең – 31,1 млн га

Қара топырақтар – 21,1 млн га (9,8%)

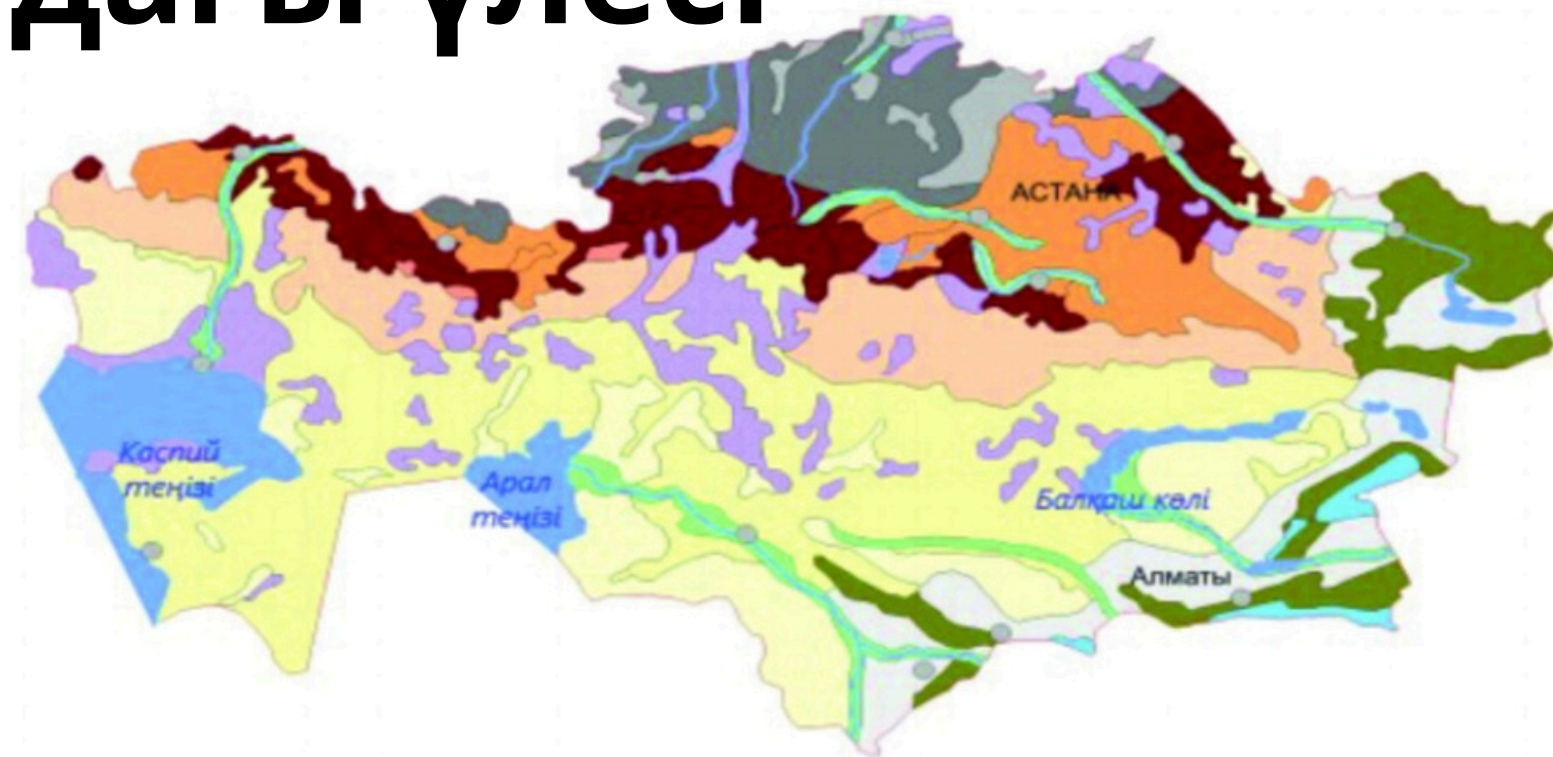
- Сілтісізденген – 0,5 млн га
- Нақты қара топырақ – 9,2 млн га
- Оңтүстік қара топырақ – 11,4 млн га

Құба және сұрғылт-құба топырақтар – 60,3 млн га (28,2%)

Тау және тау етегі топырақтары:

- Сұр топырақтар – 11,4 млн га
- Күрең топырақтар – 11,0 млн га
- Қара топырақтар – 3,9 млн га

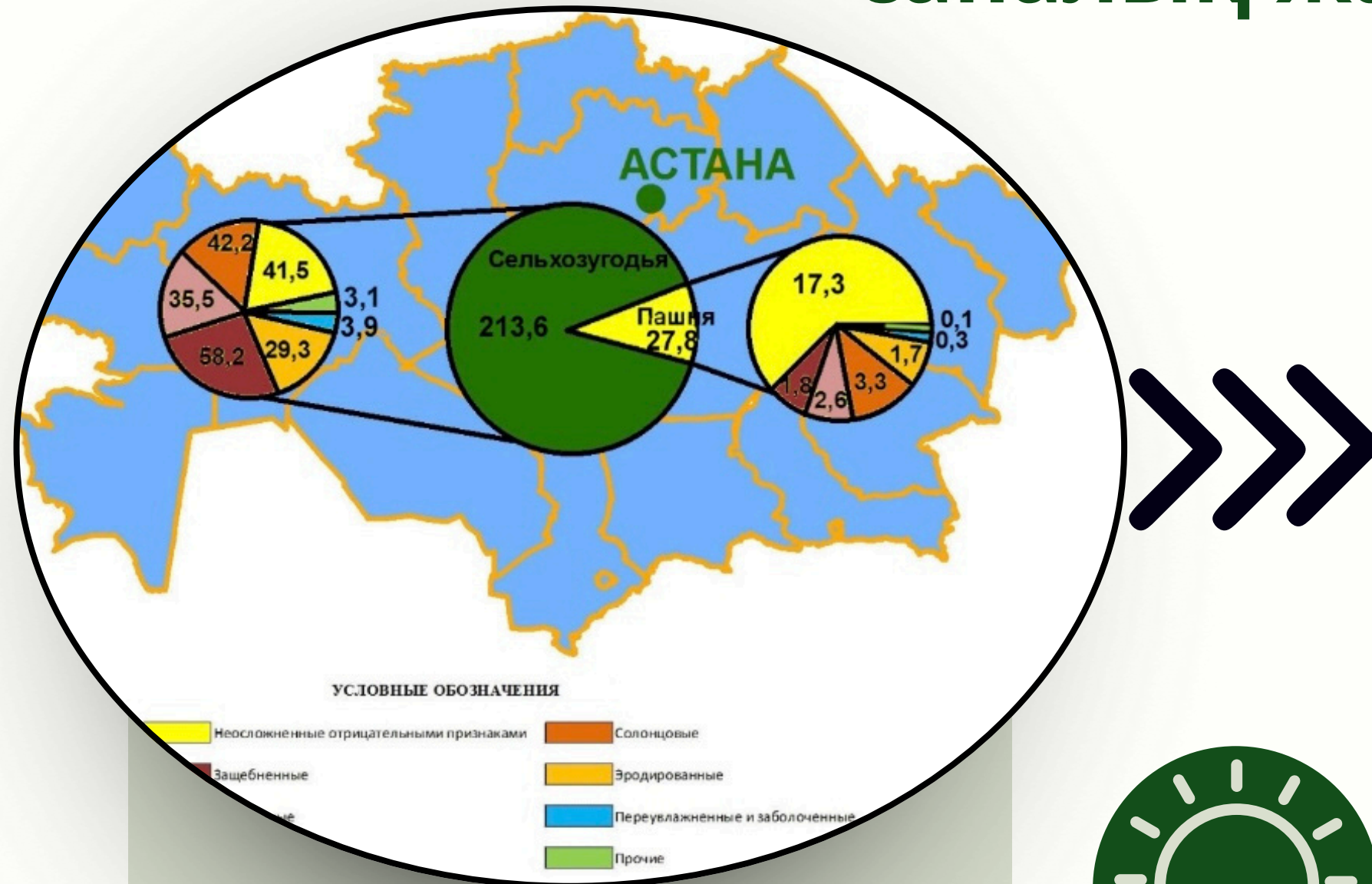
Шартты белгілер

	қара топырақ-кәдімгі және оңтүстік		сұр топырақтар
	қара топырақ-кәдімгі және оңтүстік сортаң		тау-тау бөктеріндегі қара топырақты және қараңғылықты топырақ
	қара қоңыр және қоңыр топырақ		биік таулы альпілік және субальпіялық топырақ
	қара қоңыр және қоңыр топырақ сортаң		жайылма-шалғынды топырақ
	ашық қоңыр топырақ		сортаңдар, сораңдар және олар басым кешендер
	қоңыр, сұр-қоңыр және тақыр түрлі топырақ		құмдар

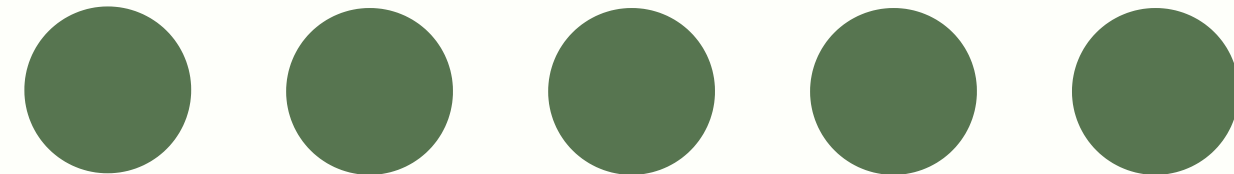
Ауыл шаруашылығы алқаптарының сапалық жағдайы

Республика аумағында топырақтың құнарлылығына кері әсер ететін белгілер кең таралған. Осыған байланысты ауыл шаруашылығы жерлері мелиорациялық топтарға бөлінеді:

- I – кері белгілермен күрделіленбеген; II – қиыршық тастанған;
III- тұзданған; IV – кебірленген; V – шайылған; VI – дефляцияланған;
VII – су және жел эрозиясына қатар шалдыққан;
VIII – өте ылғалданған; IX – батпақтанған; X – басқасы.

«Кері әсерлермен күрделіленбеген» және «су және жел эрозиясына қатар шалдыққандарды» қоспағанда, жоғарыда аталған мелиорациялық топтың әрқайсысы, процесс айқындылығының дәрежесі бойынша үш градацияға: шамалы, орташа, қатты болып бөлінеді; «қиыршық тастанған топырақ» тобына – өте қатты градациясы қосылады. «Өте ылғалданған» топ жайылма және жайылмадан тыс болып бөлінеді.

Қазақстан

топырағының

сапалық жағдайы

2024 жылғы I қарашадағы ауыл шаруашылығы алқаптарын

мелиорациялық топтар бойынша бөлу

Мелиорациялық топтар	Көлемі, мың га	Үлестік салмағы, %
Ауыл шаруашылығы алқабының барлығы	213639,9	100,0
Оның ішінде:		
Кері белгілермен күрделіленбегені	41 462,10	19,4
соның ішінде егін шаруашылығына сөзсіз жарамды жерлер	19 366,90	-
Қиыршық тастанған және тастанған	42 148,30	19,7
Тұзданған	38 251,70	17,9
Кебірленген	54 757,50	25,6
Шайылған	5 119,60	2,4
Дефляцияланған	24 556,30	11,5
Су және жел эрозиясына қатар шалдыққан	249,8	0,1
Өте ылғалданған	2 847,60	1,3
Батпақты	1 083,40	0,5
Басқа жерлер	3 163,60	1,5

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген.

I топ - Кері белгілермен күрделіленбеген

- Құрамында кебірлену, шайылу, тұздану сияқты белгілер жоқ.
- Агротехника мен мелиорация қажет емес, өнімділігі жоғары.
- Жалпы ауданы - 41,5 млн га (19,4%),
- оның ішінде егістік - 17 млн га (63,4%).
- Егіншілікке жарамды бөлігі - 19 млн га (46,7%).
- Негізінен: Қызылорда, Қостанай, Ақмола, Солтүстік Қазақстан облыстарында.

II топ - Қиыршық тастанған топырақтар

- Тау жыныстарының шығуы бар аз дамыған топырақтар.
- Жалпы аумағы - 42,1 млн га (19,7%).
- Көбіне: Шығыс Қазақстан, Абай, Жамбыл, Жетісу, Қарағанды облыстарында.
- Егістік құрамында - 1,6 млн га.
- Әлсіз қиыршықты топырақтар егіске жарамды,
- ал қатты және өте қаттысы - жайылымға қолайлы.

III топ – Тұздалған топырақтар

- Жалпы көлемі – 38,2 млн га (17,9%).
- Дәрежесіне қарай:
- • Аздап тұздалған – 11,5 млн га
- • Орташа – 7,3 млн га
- • Қатты тұздалған – 14,2 млн га
- • Тұзды батпақтар – 2,8 млн га
- Көбіне қоңыр және сұр-қоңыр топырақ аймақтарында.
- Егістікте – 2,5 млн га (көбіне Ақмола, Қостанай, СҚО, Жамбыл облыстарында).
- Аздап тұздалған жерлер жуу мен дренаж арқылы өңделеді,
- ал қатты тұздалғандары – жайылымға пайдаланылады.

Қазақстан топырағының сапалық жағдайы

2024 жылғы I қарашадағы ауыл шаруашылығы алқаптарын мелиорациялық топтар бойынша бөлу		
Мелиорациялық топтар	Көлемі, мың га	Үлестік салмағы, %
Ауыл шаруашылығы алқабының барлығы	213639,9	100,0
Оның ішінде:		
Кері белгілермен күрделіленбегені	41 462,10	19,4
соның ішінде егін шаруашылығына сөзсіз жарамды жерлер	19 366,90	-
Қиыршық тастанған және тастанған	42 148,30	19,7
Тұзданған	38 251,70	17,9
Көбіріленген	54 757,50	25,6
Шайылған	5 119,60	2,4
Дефляцияланған	24 556,30	11,5
Су және жел эрозиясына қатар шалдыққан	249,8	0,1
Өте ылғалданған	2 847,60	1,3
Батпақты	1 083,40	0,5
Басқа жерлер	3 163,60	1,5
Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген.		

IV топ – Сортаң (тұзды) топырақтар

- Республикадағы ең ірі мелиоративтік топтардың бірі – 54,8 млн га (25,6%).

Градациялар:

- Әлсіз сортаңды – 18,2 млн га (31,3%)
- Орташа сортаңды – 10,9 млн га (18,7%)
- Қатты сортаңды – 29,1 млн га (50%)

Көбіне: Ақтөбе, Қарағанды, Ұлытау, Батыс Қазақстан облыстарында.

- Егістіктегі сортаң жерлер – 3,3 млн га (СҚО, Қостанай, Ақмола, Павлодар, Қарағанды).
- Аздап сортаңдар егістікке жарамды, ал қаттылары – жайылымға қолайлы.

V топ – Су эрозиясына бейім (шайылған) топырақтар

- Жалпы ауданы – 5,1 млн га,
- оның ішінде егістік – 1,2 млн га.
- Көбіне: Ақмола, Түркістан, Шығыс Қазақстан, Жамбыл облыстарында.
- Мұндай жерлерде су шайылуына қарсы агротехникалық шаралар қажет.

VI топ – Жел эрозиясына бейім (дефляцияланған)

- Жалпы – 24,5 млн га,
- оның ішінде егістік – 0,5 млн га.
- 74%-ы Павлодар облысында.
- Негізгі қауіп – құм мен шаң көшуі, желдің топырақ қабатын ұшыруы.

VIII топ – Өте ылғалданған топырақтар

- Жалпы – 2,8 млн га,
- оның ішінде егістік – 224,8 мың га.
- Негізінен: Қарағанды (0,4 млн га), Ұлытау, Қостанай, Павлодар, Ақтөбе, Абай облыстарында.
- Еріген судың артықтығы өнімділікке кері әсер етеді,
- сондықтан көбінесе шабындық ретінде пайдаланылады.

Қазақстан топырағының сапалық жағдайы

IX топ - Батпақтанған топырақтар

- Жалпы ауданы - 1,1 млн га,
- оның ішінде егістік - 23,9 мың га.
- Барлық облыстарда (Маңғыстаудан басқа) кездеседі.
- Егіске жарамсыз, себебі дренажды жүйе мен күрделі мелиорация қажет.

X топ - Басқалар

- Жалпы - 3,1 млн га.
  - Түрлері: такыр, уыт, балшықты, қиыршық тасты, құмды, автоморфты топырақтар.
  - Көбіне: Ақтөбе, Қарағанды, Ұлытау, Павлодар облыстарында.
  - Егістік құрамында - 67 мың га (көбіне Павлодар мен СҚО).

Ауыл шаруашылық жерлерінің мелиорациялық жағдайы

Негізгі қорытынды:

Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерлер құрамында мелиорациялық тұрғыдан ең сапалы жерлер басым.

2024 жылғы 1 қарашадағы егістіктің құнарлылығына әсер ететін белгілер бойынша сипаттамасы

Облыстар атауы	Жалпы алаңы	I. Кері белгілермен күрделіленбегендер		II. Қиыршық тастаңғы	III. Тұзданғаны	IV. Кебірленген	V. Шайылғаны	VI. Дефляцияланғаны	VII. Су және жел эрозиясына қатер шалдыққаны	VIII. Өте ылғалданған	IX, 3 Батпақтанған	X. Басқа жерлер
		барлығы	с.і. сөзсіз жарамды-лары									
Абай	812,1	553,9	560,8	64,7	31,3	101,4	57,4	0,7		2,4		0,3
Ақмола	6178,3	3994,4	4010,4	359,5	656,7	794,2	351,3	0,9		12,7	1,3	7,3
Ақтөбе	707,5	553,1	561,9	54,5	19,7	36,4	34,2			9,2		0,4
Алматы	489	258,7	260,4	65,4	78,7	17,4	26,2	18		23,5	1,1	
Атырау	8,8	0,3	0,3		8,1	0,1				0,3		
Шығыс Қазақстан	647,3	343,3	368,3	95,5	3,8	4,5	177,7	11,5	0,6	10,4		
Жамбыл	840,3	339,4	181,5	236	178,9	3,4	52,7	1,6		23,8	2,5	2
Жетісу	555,1	320,8	293,7	81	55,3	14	32	22		28	2	
Батыс Қазақстан	609,5	279,9	287,8	15,1	43	94,1	72,6	4,4	95,6	3,9	0,5	0,4
Қарағанды	1234,5	364,2	510,5	338	76,3	329,9	83,2	28,1		11,6	0,6	2,6
Қостанай	6443,3	4707	4688,6	228,8	641	714	63,4	30,1		42,6	3,3	13,1
Қызылорда	190,1	8,3	6,7		171,9						9,9	
Маңғыстау	0,9	0,6	0,2		0,2	0,1						
Павлодар	2078,8	1062,5	1064,8	85,9	175	397,7		334,3		0,6		22,8
Солтүстік Қазақстан	5062,7	3701,2	3681,4	188,8	280,4	823,3	28			20,2	2,7	18,1
Түркістан	941,2	519,9	512,9	19,3	128,3	6,5	232,3	0,2		34,7		
Ұлытау	56,1	25,6	25,2	17	7,9	5,2				0,4		
Алматы қ.	2,7	2,5	2,5							0,2		
Астана қ.	3,7	2,4	2,4		0,6	0,7						
Шымкент қ.	45,2	35,9	35,9				9			0,3		
Барлығы	26907,1	17073,9	17056,2	1849,5	2557,1	3342,9	1220,0	451,8	96,2	224,8	23,9	67,0

Ескерту: «Барлық жер» жолқатарында басқа мемлекеттер пайдаланатын жерлер көрсетілмеген.

Мелиорациялық топтардың үлесі

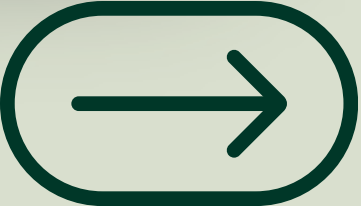
- Жақсы (егіншілікке жарамды) – 28%
- Күрделі емес теріс белгілері бар, ауыл шаруашылығына тиімді.
- Әлсіз дәрежедегі теріс белгілері бар – 24%
- Шектеулері аз, ауыл шаруашылығына ішінара жарамды.
- Орташа және күшті дәрежедегі теріс белгілер – 48%
- Жердің сапасы төмен, қосымша мелиорацияны қажет етеді.

Республика бойынша салыстыру

Асқынбаған теріс белгілері бар – 19,4%
Әлсіз дәрежедегі – 20,1%
Орташа және күшті дәрежедегі – 60%+

Жер көлемінің өзгерісі (2010–қазір)

Егістік алқабы: 24,2 млн га → 26,9 млн га
Суармалы алқап: 1 440,9 мың га → 1 803,7 мың га
Өсім: 2,7 млн га және 362,8 мың га

ҚОРЫТЫНДЫ

АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҚ АЛҚАПТАРЫНЫҢ САПАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫН ТАЛДАУ НӘТИЖЕСІНДЕ ҚАЗАҚСТАН ЖЕР ҚОРЫНЫҢ АЙТАРЛЫҚТАЙ БӨЛІГІ МЕЛИОРАЦИЯЛЫҚ ТҰРҒЫДАН ҚАНАҒАТТАНАРЛЫҚ ЖАҒДАЙДА ЕКЕНІ АНЫҚТАЛДЫ. ЕГІСТІК ЖЕРЛЕРДІҢ ШАМАМЕН ҮШТЕН БІРІ САПАЛЫ, ЕГІНШІЛІККЕ ЖАРАМДЫ БОЛЫП САНАЛАДЫ.

ДЕГЕНМЕН, ОРТАША ЖӘНЕ КҮШТІ ДӘРЕЖЕДЕГІ ТЕРІС БЕЛГІЛЕРІ БАР АЛҚАПТАР ҮЛЕСІ ӘЛІ ДЕ ЖОҒАРЫ, БҰЛ ҚОСЫМША МЕЛИОРАЦИЯЛЫҚ ШАРАЛАРДЫ ҚАЖЕТ ЕТЕДІ.

СОҢҒЫ ЖЫЛДАРЫ ЕГІСТІК ПЕН СУАРМАЛЫ ЖЕР КӨЛЕМІНІҢ АРТУЫ – АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ДАМУҒА БАҒЫТТАЛҒАН ТИІМДІ САЯСАТТЫҢ НӘТИЖЕСІ БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ. АЛДАҒЫ УАҚЫТТА ЖЕРДІҢ ҚҰНАРЛЫЛЫҒЫН САҚТАУ МЕН ЖАҚСARTУ БАҒЫТЫНДАҒЫ ЖҰМЫСТАРДЫ ЖАЛҒАСТЫРУ МАҢЫЗДЫ.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР:

1. ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігі. Ауыл шаруашылық алқаптарының сапалық жағдайы туралы есеп, 2023 ж.
2. Қазақстан Республикасының Ұлттық статистика бюросы. Қазақстан жер қорының есебі (2010–2024 жж.)
3. Еркінов С., Сейітова Л. Топырақ географиясы және жер ресурстарын пайдалану. – Алматы, 2021.
4. Қазақстанның табиғи ресурстары және ауыл шаруашылығы. – Оқу құралы, Алматы: ҚазҰАУ, 2022.
5. Назарбаев Н.Ә. Қазақстан жолы – 2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ. – Астана, 2014.
6. Ахметов Қ. Агроэкологиялық негіздер және жерді тиімді пайдалану жолдары. – Шымкент, 2020.